

GESCHIEDENIS ALS SPIEGEL HISTORIAEL

De Franse koning Lodewijk de Heilige gaf circa 1250 opdracht tot een historisch standaardwerk dat door de dominicaan Vincentius van Beauvais zou worden gerealiseerd in een 31-delige encyclopedie onder de titel 'Speculum historiale'. In opdracht van graaf Floris v nam Jacob van Maerlant dit werk als uitgangspunt voor zijn 'Spiegel Historiae'. In tachtigduizend Middelnederlandse verzen, geschreven voor een lekenpubliek (niet-geestelijken en historisch ongeschoolden), ter lering van de Vlaamse burgerij.

Veronderstel dat dit artikel op de volgende wijze zou beginnen: 'Hier is mijn bijdrage aan *Spiegel Historiae*; laten we hopen dat ik het stuk gezond en wel voltooi zal.' Het zou op zijn zachtst gezegd geposeerd aandoen, en retorisch ieder effect missen. Want hoe weinig hoog wellicht ook de verwachtingen gespannen hoeven te zijn, uit het feit dat deze bijdrage op deze plaats verschijnt, mag men tenminste afleiden dat de auteur de eindstreep van zijn stuk gehaald heeft.

Maar is het dan niet curieus dat die andere *Spiegel Historiae*, die van Jacob van Maerlant dus, wel degelijk op deze wijze inzet? *Dese ystorien altemale vanden Spiegle Historiale*, zo zegt Maerlant in zijn proloog, *Sal ic uten Latine dichten [...] Eist dat [= gesteld dat] God mi wille gheven ghesonde, tijt ende leven*; kort daarna bidt hij Maria om hem de inspiratie en de kracht te willen geven *dat ic dit boec vulmaken moete*.

Stond dat voltooiën dan nog te bezien toen Maerlant zijn proloog schreef, en sterker nog: kon het publiek dat deze verzen las of hoorde, daarover nog gereede twijfels hebben? En nóg weer sterker: Jacob van Maerlant hééft de *Spiegel Historiae* niet eens volledig afgemaakt! Waarom dan aan het begin zo ongewis gedaan? Werd de afloop echt pas duidelijk nadat hij zijn proloogverzen had gedicht en bovendien de wereld in gezonden had? Een vreemde veronderstelling, maar wel een waartoe nauwkeurige lezing enige aanleiding geeft.

Er is meer dat in dit verband aan de proloog van *Spiegel Historiae* bevreemdtd. Conform de regels van de middeleeuwse retoriek geeft Maerlant bij de aanvang van zijn grote werk ook een beknopt inhoudsoverzicht. Ons wordt het levensverhaal beloofd *van allen coningen die ooit waren*, en ook van *allen Roemschen keyseren mede, van allen pausen vander stede, van filosofhen, van poeten, van vrayen ende van valschen propheten, al neder tot der comst ons Heren*; en over de eeuwen na Christus *suldi hier horen overliden [= beknopt horen behandelen] meneghe pine groot ende swaer die kerstenheit [= het*

christendom] *leet onder 't zwaert onthier ende [= tot aan het moment dat] gedoopt wart Constantijn, die keyser was ende van laserscepe genas*; en vandaar voort tot aan de eigen tijd.

De *Spiegel Historiae* behandelt inderdaad de wereldgeschiedenis van de vroegste tot de eigen middeleeuwse tijden, met vorsten op het voortoneel, maar ook met aandacht voor de pausen en de denkers en de dichters, en vooral: de lotgevallen van het christendom. Maerlant belooft hier dus geen woord te veel, behalve dan ten aanzien van keizer Constantijn, wiens genezing van de lepra en daarmee verbonden bekering tot het christendom geheel niet in zijn *Spiegel Historiae* berijmd zijn... Waarom niet? Getuige het feit dat Maerlant het moment in de proloog speciaal vermeldt mogen we aannemen dat hij hierover toch niet zóveel anders heeft gedacht dan Robin Lane Fox, en Constantijns bekering wel degelijk als hoofdmoment uit de geschiedenis der christelijke beschaving heeft beschouwd.

De verklaring voor het onbehandeld blijven van dit hoogtepunt is dan ook veel triviale. Toen Maerlant, na ruim dertigduizend verzen, aan het slot beland was van wat hij de 'Eerste Partij' der wereldgeschiedenis zou noemen, besloot hij – wellicht omdat hij zijn gezondheid voelde tanen – het tempo van zijn arbeid te versnellen, met een zevenmijlssprong aan de Tweede Partij voorbij te gaan en dadelijk de Derde Partij aan te vatten. Dusdoende bleef de wereldgeschiedenis tussen Nero en de Franken onbehandeld, en daarmee ook Constantijn en zijn officiële keizerlijke aanvaarding van het christelijk geloof. Was dit dus allemaal nog in de schoot der goden toen Maerlant in zijn proloog een zo andere indruk wekte, en werd de tekst ook achteraf niet meer geredresseerd toen deze zaken anders bleken uit te pakken?

Maerlant en Vincentius

Laten we nu eens kijken naar wat Jacob van Maerlant allemaal wél in de *Spiegel Historiae* heeft behandeld. Het begon natuurlijk met de zeer trefzekere keuze van een Latijnse hoofdbron: het *Speculum historiale* van Vincentius van Beauvais, of zoals Maerlant het werk zelf voorstelt:

Niemen en wane no en peinse
Dat ic dit in boerden veinse;
Maer biden coninc Loduwike
Die coninc was in Vrancrike

Ende voer Thunus starf int here
Bi sinen wille, bi sinen ghere
Versaemde dit uut vele boeken
Diemen verre dede souken
Een Jacopijn, een Predicare,
Ende maket alder werelt mare
In xxxi boeken wale,
Ende hietse Spiegle historiale
Omme datmer in ziet openbare
Van vele ystorien dat ware.

Inderdaad was het de Franse koning Lodewijk de Heilige die omstreeks 1250 opdracht gaf tot compilatie van het historisch standaardwerk dat Maerlants hoofdbron was, en werden de bronnen daarvoor uit alle hoeken en gaten bijeengesleept. De leiding over dit geschiedkundige 'project' had een dominicaan, die Maerlant verderop bij naam en toenaam blijkt te kennen: Vincentius van Beauvais, die de vergaarde kennis over het verleden onderbracht in eenendertig chronologisch geordende boeken, die de geschiedenis behandelen vanaf de eerste scheidingsdag tot aan de eigen tijd. Als titel gaf Vincentius de encyclopedie *Speculum historiale* mee, gebruik makend van de in de middeleeuwen courante titel-metafoer van spiegel om aan te geven dat wie in dit boek kijkt, een correct beeld krijgt.

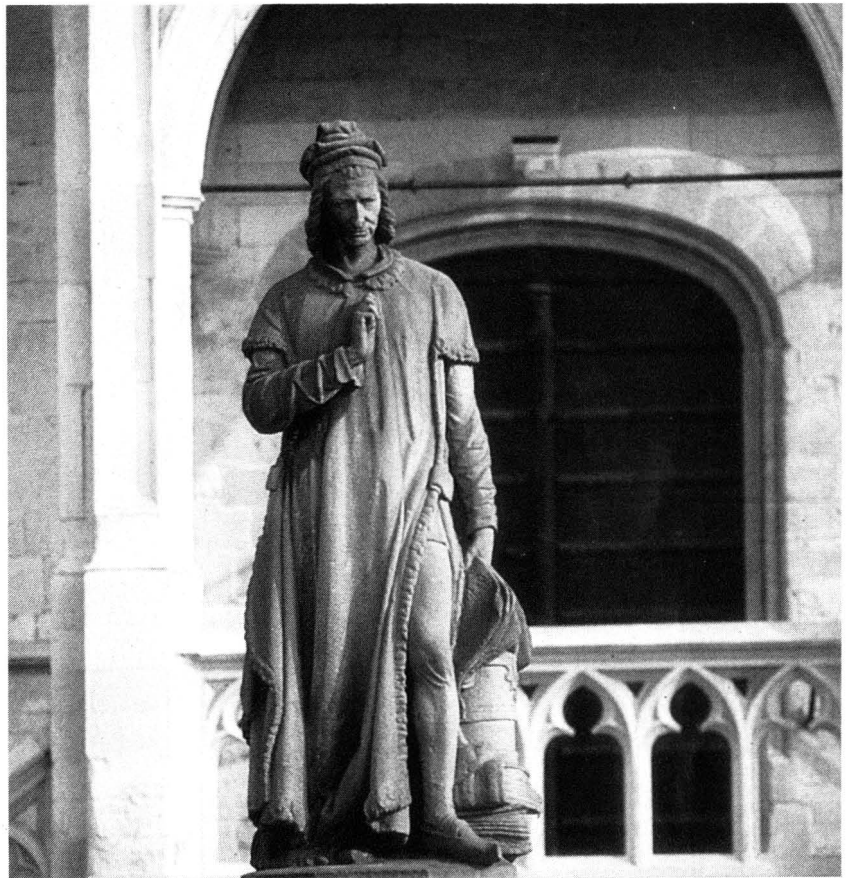
Om orde in zijn eigen wereldgeschiedenis te houden was Maerlant wel zo wijs om het grondplan van Vincentius' gigantische overzicht te respecteren. De ruggegraat van *Spiegel Historiael* is uit het Latijn getransplanteerd, maar slaafs vertalen was niet Maerlants stijl. Ook al moet hij tijdig hebben besloten niet te tornen aan het grondplan van zijn bron, hij heeft zich toch terdege afgevraagd waar afwijking geboden was. Veel van die afwijkingen hebben tot bekorting geleid; en de cynicus zal misschien staande houden dat bekorting haast een doel op zich moest zijn, wilde Maerlant een reële kans maken om, op de zestigjarige leeftijd die hij minstens had toen hij aan *Spiegel Historiael* begon, nog iets van de beloften uit de proloog te kunnen inlossen.

Toch is bekorting om zichzelf wille zeker geen volledige verklaring; daartoe blijkt aan de bewerkingstechniek van *Spiegel Historiael* te veel een welbewust beleid ten grondslag te liggen. Er waren ook wel degelijk kwalitatieve criteria in het spel, in die zin dat Jacob van Maerlant een bepaald soort informatie bij Vincentius steevast bekortte, namelijk dat wat hijzelf de *clergie* noemt *die er vele in es gesayt* [= is gezaaid]: de vaak zeer uitvoerige kapitels met moraaltheologische verhandelingen die Vincentius in zijn encyclopedie geïncorporeerd had.

Bij Maerlant stond het geschiedverhaal voorop; het was de verhalende lijn in de geschiedenis die hij in *Spiegel Historiael* nadrukkelijk naar voren wilde laten komen. Niet dat die nooit mocht worden onderbroken: als Maerlant bijvoorbeeld de eerste Romeinse keizers behandelt, vermeldt hij tevens welke beroemde dichters in die tijd in Rome leefden en geeft hij in terzijdes uitvoerige vertaalde excerpten uit hun werk. Maar bij doorlopende vergelijking is zonneklaar dat Maerlant in de discursieve delen van het *Speculum* duchtig heeft gesnoeid, met als gevolg

dat zijn werk veel sterker dan Vincentius een verhaal biedt. Eerst en vooral is *Spiegel historiael* de wereldgeschiedenis van grote vorsten, hun rijken en hun oorlogen en andere wederwaardigheden.

Daar komt nog bij dat juist in laatstgenoemd verband Maerlant zijn werk ten opzichte van zijn hoofdbron zelfs herhaaldelijk heeft uitgebreid. Het meest opvallend heeft hij dit gedaan bij koning Artur, over wie Vincentius, zeker voor zijn doen, rijkelijk summier is; wellicht omdat hij diens historiciteit wan-

trouwe, maar wellicht ook vanuit enig Frans chauvinisme. Maerlant echter, hoewel ook doordrongen van de leugenachtigheid van de Graalgeschiedenis, heeft ruim de tijd genomen om uit uiteenlopende bronnen een grondig overzicht van Arturs heerschappij samen te stellen.

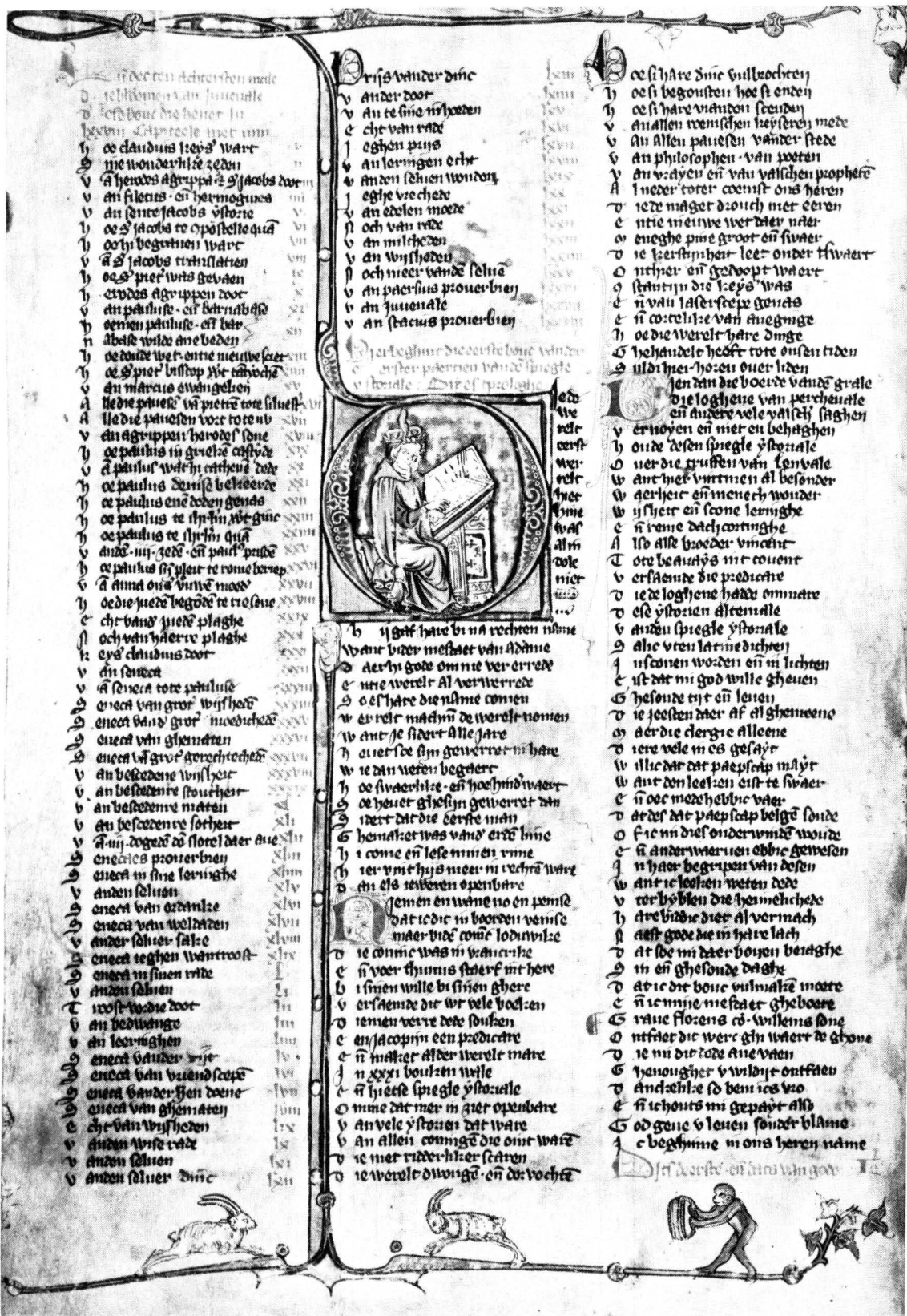
Dertienhonderd foliobladzijden Latijns proza van Vincentius staan tegenover tachtigduizend Middelnederlandse verzen: is het eerste een vrijwel alomvattende geschiedencyclopedie, met het verleden als een stampvol feitenmagazijn en vol bespiegelingen, Maerlant biedt een meer selectief geschiedverhaal, ook uiterst informatierijk, maar toch primair geconcentreerd op handelingen van een aantal hoofdfiguren, in de persoon van grote vorsten.

Het verschil hangt uiteraard ten nauwste samen met het heel verschillende publiek en de totaal andere gebruikssfeer van de beide werken. Vincentius schreef weliswaar in opdracht van de Franse koning, maar dit ten behoeve van zijn medeclerici, die voor complete informatie over de historie bij zijn *Speculum* te rade konden gaan. In het bijzonder waren

1. Het standbeeld van Jacob van Maerlant te Damme, waar de kroniekschrijver zijn werkkring had.

ook predikers beoogde lezers van *Speculum*, die hier ampele stof vonden voor exempelen en beschouwingen die zij in hun preken te pas konden brengen. Eigenlijk heeft Vincentius dus niet zozeer op lezers gerekend als wel op gebruikers; ook in dat opzicht is voor zijn geschrift 'encyclopedie' een treffende benaming. Maerlant daarentegen – en alleen de rijmvorm van

diens Middelnederlandse bewerking is daarvoor al karakteristiek – had wel degelijk, tenminste idealiter, lezers en/of luisteraars voor ogen, die grote stukken uit *Spiegel Historiae*, en wie weet zelfs het hele werk van koft tot koft, tot zich zouden nemen. Ofschoon natuurlijk ook wel bruikbaar (en stellig ook daadwerkelijk gebruikt) als naslagwerk, is *Spiegel Historiae* als lees- en luistertekst bedoeld. Ook de

2. De proloog van Spiegel Historiae, voorafgegaan door het beknopte inhouds-overzicht. Afbeelding ontleend aan het handschrift van de Spiegel Historiae, Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, K. A. xx, evenals alle volgende afbeeldingen bij dit artikel.

frequentie waarmee Maerlant in zijn *Spiegel*, geheel anders dan Vincentius, vooruit- en terugverwijst wijst in die richting, toont hoezeer de schrijver niet alleen zelf de touwtjes van zijn werk in handen had, maar ook zijn lezers thuis wilde laten geraken in het gehele geschiedverhaal.

Anderzijds moest Maerlant zich ervoor hoeden van die lezers niet te veel te vergen. Die lezers waren immers leken in de tweevoudige zin des woords: niet-geestelijken en tevens ondeskundigen. Zoals de dichter zelf in zijn proloog verklaart, lag hier zijn hoofdmotief om veel van Vincentius' geleerdheid te besnoeien: *want den leeken ist te swaer*. Vandaar ook Maerlants aandacht voor een maximaal toegankelijke vorm: *in sconen worden ende in lichte* (vs. 72). De stof was immers aan de zware kant en kon slechts worden aangeboden via de betrekkelijk lichtvoetige vorm van het epische vers waarmee men uit de (soms ook danig lange) ridderepiek vertrouwd was. Het is de vorm waarin gedurende de 13de eeuw nagenoeg alle Middelnederlandse literatuur voor leken zou worden gegoten.

Floris en Karel de Grote

Te midden van Maerlants beoogde lekenpubliek stak er een met kop en schouders boven alle anderen uit: de Hollandse graaf Floris v. Hij had klaarblijkelijk Jacob van Maerlant tot het schrijven van *Spiegel Historiae* gezet en was daarmee eerstaangewezene aan wie het werk werd aangeboden. *Grave Florens, coninc Willems sone, ghi waert de ghone die mi dit dede anevaen*, verklaart de dichter plechtig: *wildijt ontfanen danckelike, so ben ics vro*. Dat graaf Floris zo nadrukkelijk nog *coninc Willems sone* wordt genoemd, lijkt veelbetekenend: het mocht dan dertig jaar geleden zijn dat Floris' vader omkwam, diens persoon en vooral diens status als Rooms-koning waren nog allerm minst vergeten. En net zomin het volk dat diens dood op zijn geweten had: de Friezen. Hun rol in de geschiedenis is in *Spiegel Historiae* begrijpelijkerwijs veel scherper gemarkeerd dan bij Vincentius, voor wie dit volk van geen direct belang

was, en heeft de anders toch zo kalme, berichtgevende dichter verbeterd verzen in de pen gegeven.

Dat de Vlaming Maerlant zozeer uitvaart tegen Friezen, heeft natuurlijk alles te maken met zijn opdrachtgever. Om dezelfde reden heeft de dichter ook de Hollandse geschiedenis, alsmede die van aanverwante territoriale vorstendommen als Brabant en Vlaanderen, veel duidelijker uitgewerkt dan is gebeurd in zijn hoofdbron. Maar men zou zich zelfs mogen afvragen of niet ook de meest bepalende krachtlijn van *Spiegel Historiae*, die van de vorstengeschiedenis, niet heel veel uitstaande heeft met Maerlants meest beoogde lezer: was vanuit diens perspectief eigenlijk niet elke vorst een leerzaam precedent? Dat in Maerlants ogen de verhalende geschiedenis zo kon functioneren, staat vast: in *Spiegel Historiae* verbeeldde hij niemand minder dan Karel de Grote als een vorst die *alse hi over taflen sat* graag placht te luisteren naar *ystorien van heren, om orloghe ende om wijsheit leren*. Waren de talloze vorstelijke historiën in *Spiegel Historiae* mede bedoeld om op deze wijze een (tafelende) vorst te inspireren?

Mocht graaf Floris v bereid zijn zich aldus te spiegelen, dan kon hij in *Spiegel Historiae* een goed voorbeeld vinden in Karel de Grote. Nog niet eerder in zijn vele werken had Jacob van Maerlant de gelegenheid gehad om deze ontzagwekkende vorst te portretteren, maar in *Spiegel Historiae* heeft hij hiertoe alle registers opengetrokken. Hij begon met puinruimen, dat wil zeggen schoon schip maken met de vele legendarische verhalen over Karel de Grote die als – onze term – *chansons de geste* opgeld deden. Maerlants polemieken tegen de *borderes*, de leugendichters over Karel, is de zoveelste toevoeging ten opzichte van Vincentius; kennelijk had Maerlant heel wat meer reden dan zijn Latijnse bron om een publiek te veronderstellen dat bij zulke quasi-geschiedenissen zwoer. Maar wanneer de Karelepiek eenmaal is terugverwezen naar het fabelrijk waarin zij thuishoort, komt bij Maerlant een historisch-ver-

3. Koning Arthur en zijn hof.

4. Het hof van Karel de Grote.

antwoord portret van Karel de Grote tot leven dat in indrukwekkendheid niet onderdoet voor de romans. Het begint al met Karels gestalte: vurige ogen, woeste baard, zware wenkbrauwen en ruim twee meter lang. Al even hoogstaand is Karel in ethisch opzicht: rechtvaardig, matig in zijn levensstijl, beschermer van de kunst en de wetenschap, maar vooral van de christenkerk, en daarom zonder mededogen voor de heidenen. De vele spectaculaire wonderen die hem op zijn levenspad begeleiden – tot en met het opwekken van doden – tonen eens te meer dat het hier gaat om een mens van goddelijke uitverkiezing; net nog geen Messias, maar toch wel Gods stadhouder op aarde, als Rooms-keizer ook de dynastieke voorvader van alle latere dragers van de Roomse kroon en hun geslacht... *Spiegel Historiae* trekt zo een genealogische lijn tussen de grootste vorst uit de wereldgeschiedenis en Maerlants eerste lezer; reesteer opvolging naar de geest!

Op deze wijze toont de spiegel van *Spiegel Historiae* een tweeledig beeld. Eerst is er de dimensie van de feitelijke waarheid, maar daarmee verbonden is de waarheid in meer transcendente zin: de diepere betekenis die de geschiedenis, als uiting van Gods wil en teken aan de mens, bevat. Niet dat Jacob van Maerlant die diepere zin vaak met zoveel woorden uitspelt; er wordt vrij weinig direct gemoraliseerd in *Spiegel historiael*.

Ook zonder expliciete belering kon het spiegelbeeld echter wel worden opgehouden: in de talloze exemplarische geschiedenissen van goed en slecht gedrag, van navolgenswaardige helden en van verfoeilijke schurken, van hoogmoed die voor de val kwam en van geduld dat loonde, van wijze kuisheid en onmatige wellust, van eerzucht en van schraapzucht, van daden voor de goede en de slechte zaak en met dienovereenkomstige gevolgen. Dit alles vindt men verbeeld in Maerlants spiegel der historie: *Want hier vintmen al besonder waarheit ende menech wonder, wijsheit ende scone leringe, ende reine dachcoringe* [= pure verstrooiing]. Graaf Floris mocht niet klagen.

Maerlants onvoltooid

Hoewel Jacob van Maerlant zijn *Spiegel Historiae* dus met een duidelijk oog op Floris v heeft geschreven, en zijn grondige vertrouwdheid met Egmondse bronnen en de gelijktijdige kroniekarbeid van Floris' klerk Melis Stoke erop wijst dat Maerlant toentertijd in nauw contact stond met het grafelijk milieu, moet hij het eigenlijke werk aan *Spiegel Historiae* toch op een afstand van zijn Hollandse opdrachtgever hebben verricht. In de latere jaren van zijn dichtertelijke leven was Maerlant immers teruggekeerd vanuit het Hollands-Zeeuwse Voorne waaraan hij zijn toenaam dankt (naar Maerlant bij Brielle) naar zijn Westvlaamse geboortegrond. Dat hij te Damme klerk van het stadsbestuur geweest zou zijn, is hoogstwaarschijnlijk apocrief, maar een ambtelijk-secretariële functie in de havenstad ligt zeker in de rede. Het meest waarschijnlijk is nog dat hij in Damme Hollandse belangen bij de haven en de tol behartigde, hetgeen ook zou verklaren waarom hij daar contact bleef onderhouden met zijn vroegere Hollands-Zeeuwse beschermheren.

Hij werkte te Damme in een wereld die dank zij de toevloed van schepen uit alle windstreken dan wel voluit internationaal mocht zijn, maar in de kern op en top Vlaams was. De haven en de tol aldaar waren voor de graaf van Vlaanderen een van de belangrijkste bronnen van inkomsten. Dat uitgerekend hier, en ook nog in de jaren omstreeks 1285, de inmiddels wijd en zijd bekende Vlaamse dichter Jacob werkte aan een wereldgeschiedenis ten behoeve van de Hollandse graaf Floris v, moet beslist iets zeer pikants hebben gehad. Het waren immers juist de jaren van het scherpe conflict tussen de Hollandse en de Vlaamse graaf over Zeeland bewester Schelde. Het is wat dat betreft nog niet zo'n dwaze – hoewel zeer weinig opgemerkte – hypothese van J. Noterdaeme geweest, toen hij veronderstelde dat het schrijven van *Spiegel Historiae* uiteindelijk – wellicht versterkt door tanende gezondheid van de schrijver – aan deze spanningen bezwaken is; men kan zich voorstellen dat het de Vlaming Maerlant steeds moeilijker is gevallen om in het brandpunt van het Vlaams belang te blijven voortschrijven voor een vorst die er als vijand werd gezien.

Naast lichamelijke ongemakken en externe spanningen kunnen ook tekstinterne motieven het staken van de *Spiegel Historiae* hebben bevorderd. Voor goed begrip hiervan is het in de eerste plaats noodzakelijk dat wij ons van dit staken geen verkeerde voorstelling maken. Het is niet zo dat Maerlants wereldkroniek bij wijze van spreken midden in een verspaar is gestokt, of zelfs maar torso is gebleven. Om te beginnen is het tekstgedeelte dat hij bij Vincentius nog te bewerken had, verwaarloosbaar minien ten opzichte van het traject dat reeds was afgelegd: er reesteerden (in onze editie van het *Speculum*) zo'n honderdvijftig pagina's tegenover 1350 reeds verwerkte. Noch lijkt het schip van *Spiegel Historiae* daarmee in het zicht van de haven plotseling gestrand. Weliswaar spreekt de dichter in zijn laatste verzen de hoop uit nog eens terug te kunnen keren naar zijn arbeid, toch lijkt Jacob van Maerlant er

alles aan gedaan te hebben om ook nu te zorgen voor een harmonieus slot.

Geheel in de geest van zijn grote verering voor de hemelkoningin besluit *Spiegel Historiae* met de berijming van een reeks Mariamirakelen, wat een fraai evenwicht creëert met zijn proloogbede, die bijstand afsmeekte van *Hare [...] diet al vermach, Naest Gode die in hare lach*. Het laatste stuk verhalende geschiedenis dat aan de afsluitende mirakelen voorafgaat, is als slot niet minder zinrijk. Het is Maerlants verhaal van de eerste kruistocht, ten opzichte van Vincentius sterk uitgebreid uit supplementaire bron, en met de inname van Jeruzalem door Godfried van Bouillon als bekroning. Dit tijdvak wordt door Maerlant – los van Vincentius – aangekondigd als een *gulden tijt*, en zo bezien zou men haast evengoed kunnen zeggen dat *Spiegel Historiae* afsluit op een hoogtepunt als dat het werk onafgemaakt gebleven is.

Wat ook al pleit voor een niet al te 'onvoltooide' visie op de *Spiegel Historiae*, is het evidente feit dat het vroegtijdig afbreken de 'publikatie' van de tekst niet in de weg heeft hoeven staan. Die publikatie hoeft men zich overigens niet als een louter finale daad voor te stellen. Wellicht heeft Maerlant het gigantische werk in onderdelen de wereld in gezonden, en eerst het gedeelte dat hij pas aan het slot de *eerste partie* noemt (boek I-VIII bij Vincentius), aan graaf Floris aangeboden, te zamen met het korte, berijmde inhoudsoverzicht van het vervolg dat daaraan vastzit. Toen kan er, in de genese zowel als in de bekendmaking van het werk, een pauze zijn geweest, waarin Maerlant besloot om wat zijn Tweede Partie zou moeten worden (boek IX-XV in het Latijn), voorlopig over te slaan, en dadelijk de Derde Partie (boek XVI-XXIII) ter hand te nemen. Wellicht dat ook deze aan de opdrachtgever aangeboden werd zodra dit onderdeel gereed was.

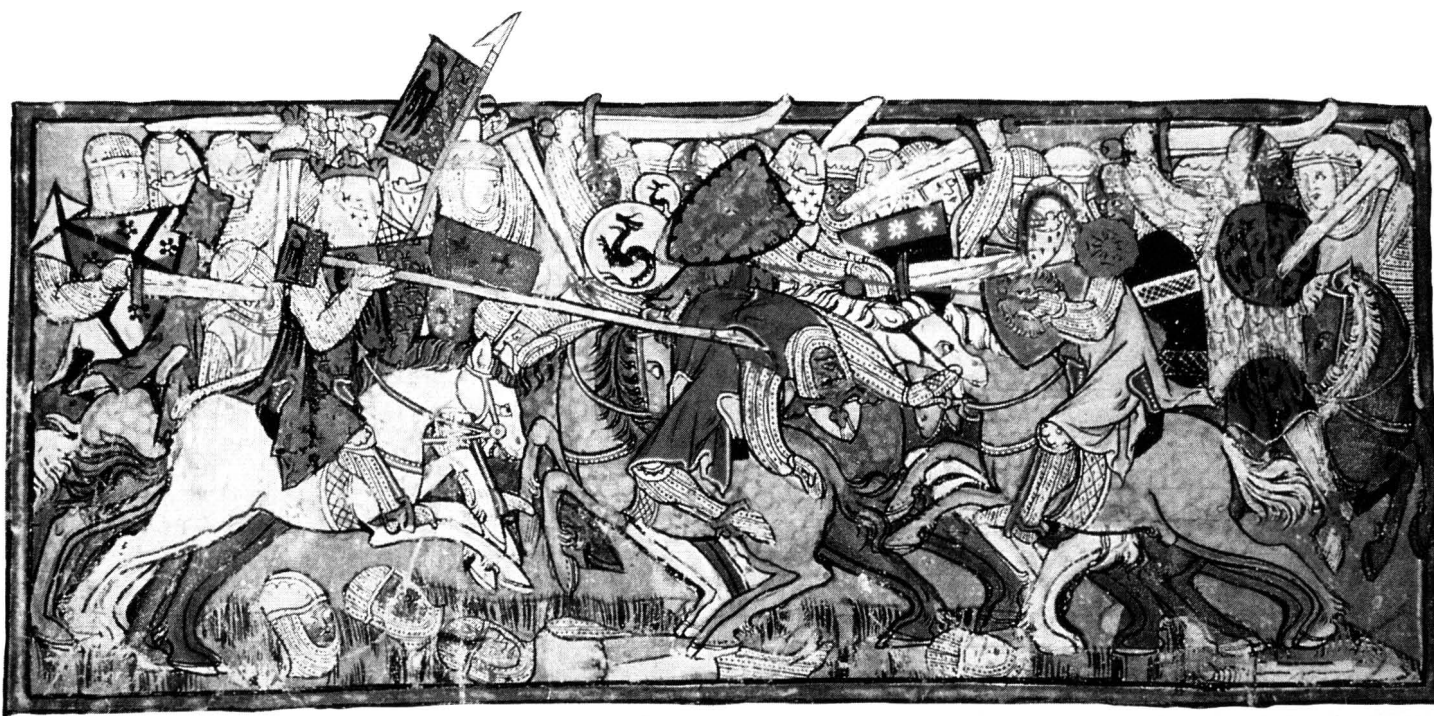
Een dergelijke oplevering in termijnen zou in elk geval de discrepanties helpen verklaren tussen vroegere en latere gedeelten van het werk, en ook de ongerijmdheden waarmee dit stuk begon. En toen Jacob van Maerlant, kort voor 1290, de pen voor *Spiegel Historiae* had neergelegd, werd ook dit laatste stuk aan Floris v overhandigd. Daar eenmaal aanbeland, kon Maerlants *magnum opus* aan een lang en rijk leven beginnen.

Voortleven

Van geen Middelnederlands rijmwerk zijn ons zoveel bronnen bewaard als van *Spiegel Historiae*. Van vele tientallen handschriften zijn resten bekend; resten, want de tijd heeft tevens hevig huisgehouden in de overlevering van Maerlants grootste werk. Slechts één handschrift (thans in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag) heeft de eeuwen ongeschonden weten te doorstaan; niet toevallig ook de enige bron waarin de tekst van miniaturen vergezeld gaat. Dit moet het boek een beter lot hebben bezorgd dan ongeïllustreerde exemplaren was beschoren. Maerlant moest eens weten: zijn grote werk niet primair om de tekst gerespecteerd, maar om de plaatjes!

Ook het werk van deze 'tweede' kunstenaar van *Spiegel Historiae* mag er ten volle zijn. Wie het precies was, is zoals meestal onbekend, zoals we ook niet weten wie het boek bestelde. Maar zoals gebruikelijk laat de stijl der miniaturen zich wel enigermate situeren: zuidelijke Nederlanden (regio Gent of Brugge), omstreeks 1330. Opvallend is daarbij dat juist die onderdelen intensief geïllustreerd zijn die ook al Maerlants sterke interesse hadden. Voor Karel de Grote zijn de meest opvallende miniaturen ingeruimd, en ook de eerste kruistocht is van extra rijke illustraties voorzien. In het algemeen is het thema strijd, en in het bijzonder die tussen christenen en heidenen, de noemer waarop

5. Het leger van Karel de Grote in gevecht met de Saracenen.

6. Een zogenoemde Mantelmadonna, de voorstelling van Maria in een wijd uitgespreide mantel, waaronder de schenkers van het kunstwerk schuilen.

het leeuwedeel der miniaturen zich laat verenigen, de krachtlijn ook die meer dan welke andere Maerlants werk bepaalt. Zo heeft het 'illustratieprogramma' van dit handschrift de koerscorrectie van Maerlant jegens Vincentius alleen maar versterkt.

Men kan zich daarom afvragen of de nauwe correlatie tussen tekst en beeld, en tussen de bedoelingen van de auteur en deze miniaturist, er niet op wijst dat wij in dit handschrift te maken hebben met een nazaat van wat ooit het (geïllustreerde) dedicatie-exemplaar geweest kan zijn waarin het werk van Maerlant aan graaf Floris v aangeboden was. Men zou het dichter en opdrachtgever in elk geval graag gunnen dat zij de tekst op dergelijke wijze ook met eigen ogen hebben kunnen zien.

Maar zoals gezegd: het Haagse handschrift van *Spiegel Historiael* is in zekere zin uniek, en slechts beperkt representatief. Vanaf de 14de eeuw treffen wij Maerlants tekst ook in heel andere gedaante en heel andere kringen aan; in feite blijkt *Spiegel Historiael* verbreid geraakt door heel de bovenlaag van het toenmalige literatuurpubliek. Belangstelling voor geschiedenis was en bleef nu eenmaal lange tijd een van de voornaamste drijvende krachten in het letterkundig leven, getuige ook de gretigheid waarmee zelfs nog de vroege drukkers hun werken als *historie* aanprezen, ook als ze dat niet waren. Als historiografisch monument stelde Maerlants grote werk al het voorafgaande, en in feite tevens al het volgende Middelnederlands op dit terrein, in de schaduw. De inhoud, omvang en status maakten het tot bijzonder begeerenswaardig boekbezit.

Tegelijkertijd plaatste vooral die omvang ook een rem op grootscheepse verbreiding van het werk: als

particulier bezit viel het slechts binnen het bereik van zeer vermogenden of zeer gepassioneerden. Ten minste tot de eerste categorie, en wie weet ook tot de tweede, behoorde Willem van den Pitte, telg van een van de voornaamste Gentse schepenfamilies en een typische representant van aristocratisch patriciaat (compleet met zegel, riddertitel en adellijke echtgenote). Hij verdeelt in 1365 met zijn zoon de nalatenschap van zijn vrouw, en verwerft bij die gelegenheid behalve onder andere veel grond en enkele met parels bestikte kussens ook *de helft van den Spiegel Ystoriaelle in twee bouken ghescreven*. Eerlijk delen dus: voor vader en zoon vermoedelijk twee partieën (in twee banden) elk.

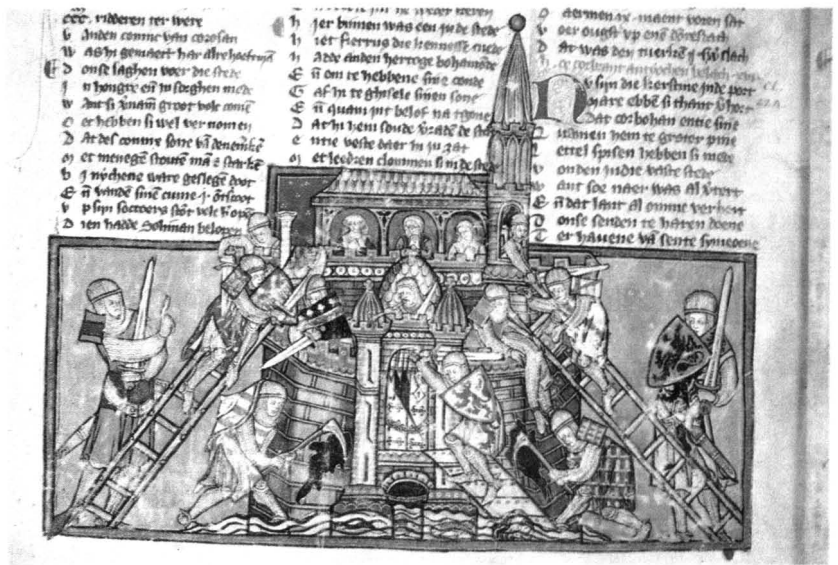
De belangstelling voor Maerlants *Spiegel Historiael* was vele malen groter dan het aantal particulieren dat zich het werk kon veroorloven. Wat dat betreft waren de kloosterbibliotheken een uitkomst, die soms het grote standaardwerk de eer hadden waardig gekeurd te worden opgenomen in hun grotendeels Latijnse boekerij, en klaarblijkelijk bij tijd en wijle bereid waren hun schat aan particuliere relaties uit te lenen. Zo maakt de Brugse Kartouizer Genadedal in het laatste kwart van de 14de eeuw een uitleenbriefje op naam van *Willeme Zeghers van onsen Speghele Ystoriale in Vlaemsche, die hi heeft van ons te zinen live*. Blijkens aanvullingen in latere hand werd het werk na overlijden van de lener doorgegeleend aan Pieter Boninne van den Damme, en nog later aan Rughaer van Ruden. Het mag in letterlijke zin een exemplarisch voorbeeld heten: een kostbaar werk als *Spiegel Historiael* vond per exemplaar soms vele lezers, wat extra duidelijke taal spreekt voor de aanmerkelijke bekendheid van de tekst in de 14de en 15de eeuw.

Wegsterven en herleven

Ook de majestueuze *Spiegel Historiael* raakte ooit enigmatische sleets. De omvang van het werk bracht, als gezegd, behalve aanzien ook beperkingen met zich mee, maar uiteindelijk lijkt het toch vooral de versvorm te zijn geweest die het boek steeds meer gedateerd maakte. In de 13de eeuw hadden schrijvers noch lezers – die vermoedelijk vooral luisteraars waren – hun hand omgedraaid voor de langademige versepiek: *Spiegel Historiael* behoort met zijn tachtigduizend verzen stellig tot de eredivisie in dit genre, maar vindt toch nog ridderromans als de *Lorreinen* en de *Proza-Lancelot* (ten minste drie keer in het Middelnederlands bewerkt!) met meer dan honderdduizend verzen boven zich. De 14de eeuw brengt weliswaar een explosie aan nieuwe Middelnederlandse teksten, maar ook duidelijke schaalverkleining; het is wat dat betreft al tekenend dat in een boedelinventaris Maerlants *Heimelijkheid der heimelijkheden*, met ruim tweeduizend verzen een van zijn kleinere werken, *een dic bouc* gevonden wordt.

Deze tendens zet door tot in de 15de eeuw, en doet uiteindelijk *Spiegel Historiael* de das om. Wel schrijft en leest men her en der excerpten van het werk, die in hun eigen aard nog interessant genoeg zijn, maar toch geen schim van wat Jacob van Maerlant aanvankelijk voor ogen had gestaan. Zijn korte, stro-

7. De inname van Jeruzalem door Godfried van Bouillon.

8. De kruisvaarders belegeren Antiochië.

9. Strijd tussen Clovis en de Westgoten.

fische gedichten houden het in het literaire leven nog het langst vol; ze sloten nog wel aan bij de smaak der rederijkerij. Maar ook voor de rederijkers was Maerlant allang niet meer de *vader der Dietsche dichtren algader* die hij omstreeks 1330 nog voor Jan van Boendale geweest was, en ook die andere steunpilaar van literaire stadscultuur, het drukkersbedrijf, laat Maerlants werken liggen.

Dat hij nagenoeg niet meer gelezen werd, wil echter niet zeggen dat men Jacob van Maerlant niet meer kende. Al kort na Maerlants overlijden, kort voor 1300, moet rond zijn persoon legendevorming zijn ontstaan (bijvoorbeeld dat hij zich voor zijn *Rijmbijbel* tot bij de paus had moeten verantwoorden). Vooral in Damme, stad van zijn sterven en wellicht ook van zijn geboorte, deed een levendige lokale overlevering de ronde, die nu nog tot gevolg heeft dat men u met meer stelligheid dan verantwoord is in het stadhuis – aan de markt waar sinds 1860 ook zijn standbeeld staat – een balk aanwijst waarin de beeltenis van Maerlant zou zijn uitgehouwen, en een paar honderd meter verderop, onder de klokketoren van de Onze Lieve Vrouwe, Maerlants graf. Een 19de-eeuwse grafsteen siert de plek die in de hoogtijjaren van de Vlaamse beweging een sacrale wijding kreeg: de laatste rustplaats van de aartsvader der Vlaamse cultuur.

Bij deze verering werd wat voor Maerlant toch vooral een literaire polemiek geweest was van een Latijns georiënteerde geleerde op ondeugdelijke bronnen – zoals over het beeld van Karel de Grote – getransponeerd naar een sociale controverse tussen Vlaams-volkse en Frans-aristocratische mentaliteit. De grote dichter werd hiermee geproclameerd tot de voorvechter van burgerlijke vrijheid jegens aristocratische onderdrukking. Er zat veel projectie in dit Maerlantbeeld, maar dat kon niet verhinderen – bevorderde het misschien zelfs – dat het zich nestelde tot in de diepste plooien van de literatuurgeschiedschrijving: de dichter als de Leeuw van Vlaanderen. Daarbij kwam dat het beeld legitimering kreeg van de meest gezaghebbende wetenschappelijke zijde. Voor W. J. A. Jonckbloet, omstreeks 1840 grondlegger van de Nederlandse literatuurgeschiedenis als academisch vak, draaide heel de vroege geschiedenis der Middelnederlandse letteren om de tegenstelling tussen ridderlijke romantiek en burgerlijke didactiek. Dat het werk van Maerlant feitelijk een voorbeeld is van ridderlijke didactiek, was een nuance die Jonckbloet te ver ging, ook al omdat hij Maerlants werken maar zeer matig kende: ze moesten vrijwel allemaal nog worden uitgegeven. En terwijl Jonckbloet zich het vuur uit de sloffen liep om zijn zo vereerde, want zo fraaie ridderromans onder het stof vandaan te halen en gepubliceerd te krijgen, versmaadde hij de belerende geest van Maerlant, wat het wonderlijke gevolg had dat het beeld rond Maerlant eigenlijk al vastlag voor zijn eerste werken wetenschappelijk werden uitgegeven.

Toen dit eenmaal geschiedde, lag het interpretatiekader klaar: Maerlants werken hadden destijds gediend om de Vlaamse burgerij te leren. Ook de monumentale editie van de *Spiegel Historiae* die M. de Vries en E. Verwijs circa 1870 bezorgden, opent

in deze geest, hoezeer het toch voor hen soms zal hebben gewrongen met de inhoud van de tekst die volgt. Maar zij waren noch de eersten, noch de laatsten bij wie het burgerlijke Maerlantbeeld de lectuur van Jacobs teksten stuurde of zelfs verving. Maerlants beeld had zich in hoge mate losgezongen van zijn woorden.

Ook al hebben er sindsdien diverse tegenstemmen geklonken, tot op de dag van vandaag kan men in schoolboeken – die onderschatte beeldvormers van het perspectief van latere historici – dit beeld geschilderd vinden. Wat dat betreft is het ook F. W. N. Hugenholtz niet in het minst aan te rekenen dat hij zich erin voegde bij zijn openingsartikel, ook over *Spiegel Historiae*, op de eerste pagina's van het eerste nummer van dit tijdschrift. Ook hem, ontdekker van de tegenstelling tussen ridderkrijg en bургervrede en biograaf van Floris v, zal enige discrepantie tussen Maerlants werk en het standaardbeeld niet ontgaan zijn, maar zijn achting voor de stellingen van een ander specialisme was vermoedelijk te groot om ze te attaqueren.

Vijfentwintig jaar nadien zijn de neerlandici zeker niet minder burgerlijk geworden, maar wel meer goeboed geraakt door mecenaat als een bepalende factor in het literaire leven, zeker het middeleeuwse. En waar *Spiegel Historiae* onder een zo opvallend vorstelijk mecenaat tot stand gekomen is, ligt het meer dan voor de hand om in een dergelijk geval een interpretatie te beproeven die eerder uitgaat van een (Hollandse) vorst als primair beoogde lezer dan van ideaaltypische burgers. Het is de opvatting van schrijver dezes dat een dergelijke interpretatie ons in dit geval ook duidelijk verder brengt, en beter recht doet aan de kenmerken van Maerlants tekst. Maar misschien dat ook deze 'vorstelijke' interpretatie, en wie weet in de komende vijftig jaar, weer zal worden gecorrigeerd. We hebben hier per slot te maken met historische verbeelding in het kwadraat: die van Maerlants *Spiegel Historiae* in de eerste plaats, en vervolgens die van ons perspectief op deze immense geschiedkundige tekst. Verbeelding impliceert, in de middeleeuwen evengoed als nu, vertekening. En zo wordt de geschiedenis van Maerlants *Spiegel Historiae* ook zelf weer tot een spiegel historiae. ■

Beneveling en verheldering door kunst. Het beeld als inspiratiebron in de geschiedenis sinds Huizinga, door BRAM KEMPERS

Huizinga, J., *Verzamelde Werken* (negen delen Haarlem 1948-1953); Huizinga, J., *Briefwisseling* (drie delen onder redactie van Léon Hanssen, W. E. Krul en Anton van der Lem, Utrecht 1989, 1990 en 1991); Krul, W. E., *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga* (Groningen 1990).

Geschiedenis als Spiegel Historiae, door F. P. VAN OOSTROM.

De standaarduitgave van de *Spiegel Historiae* is een van de grote monumenten van 19de-eeuwse neerlandistiek, en werd bezorgd door M. de Vries en E. Verwijs (4 delen, 1861-1879, herdrukt 1982). Vergelijken hiermee is de vakliteratuur over de tekst betrekkelijk bescheiden. Als recente inleiding is van belang Gerritsen, W. P., 'Wat voor boeken zou Floris v gelezen hebben?' in: *Floris v. Leven, wonen en werken in Holland aan het einde van de dertiende eeuw* (Den Haag 1979). Interessant is ook de visie van Noterdame J., 'De Spiegel historiael' in: *Wetenschappelijke tijdingen* 20 (1960), kol. 193-200. Zie verder van schrijver dezes 'Jacob van Maerlant, een herwaardering', in: *Literatuur* 2 (1985), blz. 190-197, 'Maerlant voor stad en burgerij' in: H. Pleij e.a., *Op belofte van profijt. Stadliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de middeleeuwen* (Amsterdam 1991), en de zesdelige reeks Maerlantminiaturen in jaargang 1991 van *Kunst-schrift*.

Geschiedschrijvers en patronage in de middeleeuwen, door LIESBETH VAN HOUTS.

Bümke, J., *Mäzene im Mittelalter. Die Gönner und Auftraggeber der höfische Literatur in Deutschland 1150-1300* (Darmstadt 1979); Gransden, A., *Historical Writing in England c. 550 to the early sixteenth century*, 2 dln. (Londen 1974, 1982); idem, 'The chronicles of England and Scotland', in: *Journal of Medieval History*, 16 (1990), [part 1] 129-150, [part 2] in druk; Guenée, B., *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval* (Parijs 1980); Houts, E. M. C. van, *Local and Regional Chronicles* (Turnhout 1992) (Typologie des sources du moyen âge occidental); Patze, H., 'Mäzene der Landesgeschichtsschreibung im späten Mittelalter', in idem (red.), *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im späten Mittelalter* (Sigmaringen 1987); Tyson, D. B., 'Patronage of French ver-

naular history writers in the twelfth and thirteenth centuries', in: *Romania*, 100 (1979), 180-222.

Cosimo I en de kunst. Kanttekeningen bij een beeldvormingstraditie, door HENK TH. VAN VEEN.

Vasari, Giorgio, (G. Milenesi, red.), *Le vite de'più eccellenti pittori, scultori ed architettori*, deel VII (Florence 1906); Forster, Kurt, 'Metaphors of Rule: Political Ideology and History in the Portraits of Cosimo I de'Medici', in: *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, xv (1971); Cochrane, Eric, *Florence in the Forgotten Centuries. 1527-1800* (Chicago/Londen 1973); Richelson, Paul, *Studies in the Personal Imagery of Cosimo I de'Medici, Duke of Florence* (New York/Londen 1978); Hale, J. R., *Florence and the Medici. The Pattern of Control* (Londen 1977); Allegri, E., en A. Cecchi, *Palazzo Vecchio e i Medici. Guida storica* (Florence 1980); Campbell, Malcolm, 'Observations on the Salone dei Cinquecento in the Time of Duke Cosimo I de'Medici, 1540-1574', in: *Firenze e la Toscana dei Medici nell'Europa del Cinquecento. Atti del colloquio*, III (Florence 1983) 824-825; Cox-Rearick, J., *Dynasty and Destiny in Medici Art: Pontormo, Leo X and the Two Cosimo* (Princeton 1984); Veen, H. Th. van, *Letteratura artistica e arte di corte nella Firenze granducale.*

Studi vari (Florence 1986); Kempers, Bram, *Kunst, macht en mecenaat. Het beroep van schilder in sociale verhoudingen 1250-1600* (Amsterdam 1987); Herwaarden, J. van, 'De historische boodschap van de Salone de'Cinquecento' (naar aanleiding van H. Th. van Veen, *Letteratura artistica...*), in: *Incontri. Rivista di studi italo-nederlandesi*, 2, 3 (1986-1987) 99-117; Muccini, Ugo, *Il Salone dei Cinquecento in Palazzo Vecchio* (Florence 1990).

Prudentia, Vanitas en Fortuna. De geschiedenis van de voc verbeeld, door ELS M. JACOBS.

Gelder, R. van, en L. Wagenaar, *Sporen van de Compagnie. De voc in Nederland* (Amsterdam 1988); Schmitt, E., Th. Schleich en Th. Beck (red.), *Kaufleute als Kolonialherren: Die Handelswelt der Niederländer vom Kap der Guten Hoffnung bis Nagasaki 1600-1800* (Bamberg 1988); Loos-Haaxman, J. de, *De Landsverzameling schilderijen in Batavia. Landvoogdsportretten en Compagnie-schilders*, 2 dln. (Leiden 1941); Overvoorde, J. C., en P. de Roo de la Faille (red.), *De gebouwen van de Oost-Indische*

Compagnie en van de West-Indische Compagnie in Nederland (Utrecht 1928); Daalder, R., en F. Scholte (red.), *Rotterdam en de voc* (Rotterdam 1988).

Het feest in de Bataafse tijd: kunst en politiek, door FRANS GRIJZENHOUT.

Grijzenhout, F., *Feesten voor het Vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806*, (Zwolle 1989); idem, W. W. Mijnhardt en N. C. F. van Sas (red.), *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam 1987).

Het geschiedkundig bestanddeel van esthetische voorstellingen. Geschiedenis en beeldende kunst in Nederland in de 19de eeuw, door MIEKE VAN DER WAL en JAN JAAP HEIJ.

'Het Vaderlandsch Gevoel'; *vergeten schilderijen over onze geschiedenis*, catalogus (Amsterdam, Rijksmuseum 1978); Wal, M. van der, T. Graas en J. J. Heij, 'Geschiedenis en schilderkunst in de negentiende eeuw', in: *Antiek* 12, 9 (april 1978) 633-653; Heij, J. J., 'Geschiedenis in twee dimensies', in: Snoep, D. P., en J. J. Heij, (red.) *De Geschiedenis Gekleurd. Historie - Schoolplaten - J. H. Isings*, (Utrecht/Assen, Centraal Museum/Drents Museum 1982) 15-42; Heij, J. J., 'Een fabelachtige virtuositeit - Verborgene betekenissen in "officiële" schilderkunst', in: *Museumjournaal* 29, 2 (1984) 69-74; Bionda, R. W. A., E. de Jong en J. de Vries (red.), *Monumentale beeldhouwkunst in Nederland*, red. (Weesp 1984. = *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* dl. 34); Heij, J. J., 'Beeldende kunst en geschiedenis in Nederland, 1840-1990', in: *Holland* 22, 4/5 (themanummer *Honderdvijftig jaar historie in Holland* (1990) 194-215.

Het spotbeeld van de geschiedenis, door C. H. SLECHTE

Voor dit artikel is vooral gebruik gemaakt van een aantal catalogi van tentoonstellingen over spotprenten.

Langemeyer, Gerhard, Gerd Unverfehrt e.a. (red.) *Bild als Waffe. Mittel und Motive der Karikatur in fünf Jahrhunderten* (München 1985); *English Caricature 1620 to the present. Caricaturists and satirists, their art, their purpose and influence. Victoria and Albert Museum* (Londen 1984); Langemeyer, Gerhard (red.), *Honoreé Daumier 1808-1879. Bildwitz und Zeitkritik* (Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte Münster 1978); *Jan Sluijters 1881-1957* (Noord-